

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію Тімофєєвої Л.Ю.
«ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право
*та кримінологія; кримінально-виконавче право**

За весь час здійснення своєї законодавчої діяльності Верховна Рада лише двічі приймала закони, в назві яких йшлося про гуманізацію кримінальної відповідальності фізичних осіб[†], причому у другому з цих випадків гуманізація насправді не відбувалась, скоріше навпаки[‡]. Водночас сотні разів парламентом приймалися закони, якими встановлювалась чи посилювалась кримінальна відповідальність, у т.ч. задля запровадження гуманного ставлення до тварин[§]. Парламент не проголосував і за закон, в якому пропонувалось визначити принципи кримінальної відповідальності, серед яких принцип гуманізму – в моїй редакції (ст. 2-7)^{**}.

Отже, зміни українського закону про кримінальну відповідальність не характеризуються гуманістичною спрямованістю, що становить практичну проблему. Вплинути на неї можуть судова практика, інша практика застосування закону та його тлумачення, доктрина.

На жаль, наукових праць, в яких би не просто обґрунтовувалась потреба в гуманізації закону про кримінальну відповідальність та практики його застосування, а пропонувався можливий алгоритм їх здійснення, не так багато. З огляду на зазначене дисертація Тімофєєвої Л.Ю., в якій зроблено спробу вирішити окремі старі, а також нові проблеми у зазначеній сфері, є *актуальною*.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в їх комплексності і нових підходах до кримінально-правової регламентації гуманістичної парадигми. Важливими положеннями, що

* Офіційний опонент на основі вивчення дисертації та праць, опублікованих за темою дисертації, подає спеціалізованій вченій раді відгук, оформлений відповідно до вимог МОН (п. 19 Порядку присудження наукових ступенів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567). У відгуку визначаються ступінь актуальності обраної теми, обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна, повнота їх викладу в опублікованих працях, робиться висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів (п. 3.8 Положення про спеціалізовану вчену раду, затв. наказом МОН від 14 вересня 2011 р. №1059).

† Закони України: «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 №270-VI; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 №4025-VI.

‡ Хавронюк М.І., Хавронюк А.М. Відповідальність за правопорушення у сфері господарської діяльності. У чому ж полягає гуманізація? // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р. Луганськ. РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2012. С. 529–534. Див. також: <http://www.zakonoproekt.org.ua/vidpovidaljnistj-za-zlochyny-u-sferi-ghospodarskoji-diyaljnosti-u-chomu-zh-ghumanizatsiya.aspx>

§ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин» від 22.06.2017 №2120-VIII.

** Див.: Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків (реєстр. № 2897 від 3 червня 2015 р.) / http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214

містять наукову новизну і належне обґрунтування яких присутнє, на мій погляд, в тексті дисертації, є ті, в яких авторкою, зокрема:

вперше: сформовано модель гуманістичної парадигми кримінального права України; встановлено, що гуманізм як ідеальний аксіоматичний концепт, закладений у кримінальний закон, має реалізовуватись у реальній дійсності;

удосконалено: обґрунтування доцільності закріплення принципу гуманізму у КК України; закономірності та тенденції розвитку кримінального права і законодавства України в частині обґрунтування необхідності балансу у забезпеченні безпеки держави та свободи людини;

набуло подальшого розвитку: положення про зміст принципу гуманізму в кримінально-правовій сфері в частині збереження за особою, яка вчинила злочин, невідчужуваних і гарантованих законом прав, та водночас реалізації прав і свобод потерпілого, а також забезпечення безпеки суспільства в цілому та держави.

Деякі інші положення дисертації, винесені на захист, хоча і видаються мені певною мірою сумнівними (про що нижче), але сама їх постановка в цій дисертації також може розглядатися як позитивний крок на шляху пошуку істини.

Результати проведеного дослідження ґрунтуються на досконалому орієнтуванні в законодавстві України, що регулює правовідносини у відповідній сфері, всебічному аналізі теоретичних напрацювань і точок зору провідних вчених та фахівців-практиків.

Правильно, відповідно до мети дослідження, складено план дисертації (с. 2). Вона по суті складається з теоретичної та практичної частин, при цьому друга охоплює питання кримінально-правової політики (зокрема криміналізації та декриміналізації), застосування кримінального права та його тлумачення. Тим самим охоплено усі можливі сфери і забезпечено повноту дослідження.

Авторка вдало використовує приклади із судової практики, що доповнюють та ілюструють сформульовані висновки.

Важливо, що перш ніж приступити безпосередньо до дослідження того чи іншого питання, Л.Ю. Тімофєєва робить огляд публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які вона спирається, виділяє невирішені або неповно чи неточно вирішені раніше частини загальної проблеми.

Проблемні питання, на яких зосереджено увагу в дисертації, проаналізовано достатньо глибоко і всебічно. Запропоновано альтернативні і нові варіанти їх вирішення.

Дисертаційна робота побудована логічно і послідовно, структурована за розділами і підрозділами, має завершений цілісний характер. Її структура загалом відповідає назві дисертації. Серйозних прогалин дослідження відповідно до визначеної теми, а також повторів одних і тих самих положень немає.

Відповідно до його мети та завдань у дисертаційному дослідженні проаналізовано стан висвітлення теми у вітчизняній науковій літературі, визначено напрями її подальшого дослідження.

У своїй більшості наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, є *обґрунтованими та достовірними*. Авторкою продемонстроване знання різноманітних методів наукових досліджень і вміння застосовувати їх (с. 7–8), аналізувати законодавчі акти, наукову літературу і робити, як правило, слушні висновки (хоча, на жаль, висновки до розділів окремо в роботі не сформульовані). Цікавою є спроба простежити в законодавстві України використання самого терміну «гуманізм» (с. 87 та ін.). Гарно показано хаотичність гуманізації (с. 96 та ін.).

Надзвичайно важливими (шкода, що недостатньо розвинутими) є висновки:

- на с. 169 дисертації, що «Особливий інтерес представляє правило, відповідно до якого при конкуренції варіантів тлумачення правової норми, що сприяють захисту прав різних суб'єктів, суд обирає варіант, який сприяє захисту прав суб'єкта, слабшого в соціально-економічному відношенні. Більш слабким суб'єктом може бути як потерпілий, так і особа, яка вчинила злочин, що залежить від характеру злочину та характеристик суб'єктів кримінальних правовідносин. Наприклад, фізична особа, яка вчинила економічний злочин, видається більш слабкою щодо потерпілого (держави), зокрема з її владними структурами щодо попередження злочинів»;

- на с. 172 – що «притягнення до кримінальної відповідальності передбачає винесення судом вироку про визнання особи винною у вчиненні злочину, однак інститут звільнення від кримінальної відповідальності певним чином презюмує винуватість особи без винесення відповідного вироку судом і звільняє від неї. Виходить, що у цьому контексті прояв гуманізму реалізується з порушенням принципу законності».

Достатньою є емпірична база дослідження (див. с. 9). Також є акти впровадження (с. 242–252), хоча, на жаль, немає листа про впровадження з профільного Комітету Верховної Ради України*. Також шкода, що за результатами дослідження, яке включає, зокрема, і вивчення судової практики, не були підготовлені і направлені до Верховного Суду відповідні пропозиції, не реалізовано шанс вплинути на судову практику в напрямку її гуманізації. Утім, це можна і треба зробити пізніше, під час підготовки монографії за темою цієї дисертації.

Основні наукові результати за темою дисертації опубліковані у 5 наукових статтях в наукових фахових юридичних виданнях, у т.ч. двох закордонних, та 29 тезах виступів. Тобто, наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, досить *повно викладені в опублікованих працях*. Зміст автореферату й основних положень дисертації є однаковим.

Звертає на себе увагу намагання авторки глибоко вникнути в сутність понять гуманізму і гуманності, гуманістичної парадигми, зрозуміти і пояснити співвідношення принципів гуманізму з іншими принципами кримінального права: законності, справедливості, пропорційності, змісту різних історичних концепцій (шкіл) кримінального права та їхньої справжньої гуманістичності (с. 15–20, 26–27 та ін.).

У цьому контексті можливим є продовження дискусій на теми:

чи має гуманність свої виміри, ступені, межі?

чи повинні ми бути гуманними однаковою мірою до серійного вбивці, вбивці у бійці, вбивці у стані афекту, необережного вбивці, особи, яка вчинила інший злочин? І якою мірою вимірювати справедливість та гуманність?

чи не надто замикаємося ми, кримінологи і криміналісти, у вузьких рамках своїх досліджень, часто забуваючи про те, що злочинність загалом-то – феномен не стільки кримінально-правовий, скільки соціально-економічний, політичний, культурний тощо? Тож і долати її треба за допомогою відповідних заходів. Те саме, до речі, стосується, і корупції, і проституції, і рейдерства, і тероризму...

Загалом важливих роздумів та інших позитивних моментів у дисертації чимало.

Проте, оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності і новизни повинна бути об'єктивною та відбивати як позитивні, так і негативні сторони праці. Тому звертаю увагу на *висновки і твердження дисертантки, що викликають сумніви і можуть слугувати підґрунтям дискусії під час захисту дисертації*, а також на деякі інші недоліки цієї роботи – виключно в контексті їх можливого врахування в подальшій науковій діяльності.

* Див.: Предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 4 грудня 2014 року № 22-VIII.

1. У дисертації в контексті результатів, які мають наукову новизну, зазначено, що *вперше* аргументовано необхідність внесення змін до КК України в частині можливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності та призначення покарання, умовно-дострокового звільнення до осіб, які вчинили корупційні злочини, задля забезпечення єдності підходів реалізації принципу гуманізму.

Проте, сама по собі ця ідея не нова.

У Висновку Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи щодо проекту Закону України №2897 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (підготовлено на основі дослідження міжнародних експертів-науковців – Джеремі Макбрайда, Пітера Павліна та Іви Пушкарової-Гочевої) від 6 грудня 2016 року було вказано не необхідність переглянути вилучення всіх корупційних злочинів зі сфери застосування відповідних положень щодо звільнення від покарання тощо, як потенційно несумісних з Протоколом №12 до Європейської конвенції з прав людини (нагадаю: у цьому Протоколі йдеться, зокрема, про загальну заборону дискримінації). Висновок було надіслано до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, інших державних органів, установ і організацій та обговорювався експертами.

Отже, правильніше було б говорити про подальший розвиток цієї ідеї.

2. Важко погодитися із пропозицією щодо реалізації принципу гуманізму в актах амністії в частині обов'язкового відшкодування шкоди потерпілому як умови застосування амністії. Тим більше, коли про відшкодування потерпілому йдеться лише як про єдино можливий спосіб прояву гуманності по відношенню до нього (с. 38). Адже потерпілий, з погляду гуманізму, потребує усебічної сатисфакції та захисту.

На перший погляд, дійсно може видатися несправедливим стосовно потерпілого – застосувати амністію до особи, яка не відшкодувала йому шкоду.

Але якби проблема вирішувалась так просто, вона була б вже давно вирішеною.

Насправді є чимало випадків, коли засуджений, при усьому бажанні відшкодувати шкоду потерпілому, не має можливості це зробити: через «не підйомний» для нього розмір заподіяної шкоди (наприклад, внаслідок спаленого лісового масиву чи приватного будинку), або через те, що відшкодування шкоди певному потерпілому відповідно до закону не є першою чергою стягнень з цього засудженого, або через те, що кількість потерпілих є значною і не всім шкода відшкодовується у першу чергу, або через непрацездатність засудженого і відсутність у нього будь-якого майна, або через те, що жодним чином неможливо відшкодувати потерпілому унікальну річ, яку підсудний знищив, тощо.

Наприклад, у КК України немає норм, подібних до норм КК Іспанії, які *реально* уможливлюють відшкодування потерпілому, а не просто вимагають реституції*.

Тому у всіх подібних складних випадках вирішувати питання щодо амністії необхідно, очевидно, через спеціальні механізми. Одним з них може бути механізм медіації, яка може

* У КК Іспанії ретельно визначено: 1) межі цивільної відповідальності при вчиненні злочину чи проступку (ст. 116); 2) можливість заміни її суб'єкта, у т.ч. страхувальником (ст. 117); 3) випадки, за яких особа, яка не підлягає кримінальній відповідальності, не звільняється від цивільної відповідальності (ст. 118); 4) випадки, коли цивільна відповідальність, у т.ч. додаткова, покладається на фізичних чи юридичних осіб, зокрема тих, діями яких створено умови для вчинення злочинного діяння (статті 118, 120 і 122); 5) випадки, коли субсидіарна цивільна відповідальність покладається на державу, провінцію тощо за шкоду, заподіяну їх представниками, агентами, посадовими особами при виконанні своїх обов'язків (ст. 121). Відповідно до ст. 126 КК Іспанії, у випадках, коли засуджений зобов'язаний сплатити штраф як призначене йому покарання, відшкодувати збитки і судові витрати, а також сплатити гонорар власному адвокату, усі стягнення з його майна здійснюються у такому порядку: у *першу чергу* – відшкодовуються збитки; у *другу* – відшкодовуються витрати на гонорар "приватному обвинувачу"; у *третю* – відшкодовуються витрати на гонорар власному адвокату; у *четверту* – стягується штраф.

мати місце в період не лише досудового розслідування та судового розгляду, а й відбування покарання. Медіація може дати поштовх хоча б до часткового відшкодування шкоди, допомогти знайти можливі ресурси і гарантії того, що після амністії відшкодування буде продовжуватися.

Оскільки відшкодування завданих ним збитків є конституційним обов'язком кожного, то держава зобов'язана знайти усі можливі способи стимулювання осіб до його виконання.

3. Те саме стосується пропозиції щодо доповнення частиною 3 статті 64 КК України, де має бути визначено, що «Покарання у виді довічного позбавлення волі обов'язково переглядається судом через 25 років відбуття покарання. Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено більш м'яким, за умови суспільно-корисної поведінки засудженого (наприклад, суспільно-корисна праця), діяльного каяття та примирення з потерпілим» (с. 189 та ін.).

По-перше, довічне позбавлення волі призначається лише за умисне позбавлення життя іншої людини. Про примирення з яким потерпілим йдеться? Якщо з особою, яка була визнана потерпілою 25 років тому, то чи реально очікувати примирення з нею взагалі, якщо вона є близькою особою жертви, а також з огляду на те, що за цей час вона могла померти чи втратити пам'ять? І як ці особи можуть примиритися, якщо одна з них живе на волі, а інша – в умовах суворої ізоляції, і побачитися вони реально не можуть? За допомогою листування?

По-друге, той факт, чи відповідає засуджений критеріям суспільно-корисної поведінки та діяльного каяття, ставиться в *абсолютну* залежність від розуміння адміністрації кримінально-виконавчої установи.

По-третє, ці пропозиції мають супроводжуватися змінами до КПК України щодо процедури перегляду покарання – хто його має ініціювати, який суд здійснює перегляд тощо.

По-четверте, перегляд не може бути обов'язковим хоча б тому, що сам засуджений може цього не хотіти.

4. У дослідженні мають місце окремі прогалини:

- продемонстровано, як проявив себе принцип гуманізму у відповідних положеннях КК України (с. 89 та ін.), але не показано, як принцип гуманізму відображено (у т.ч. сформульовано) у кримінальних кодексах європейських та інших розвинутих держав. Це зроблено лише на прикладі пострадянських держав і ще чомусь однієї Іспанії (с. 116);

- не скрізь показано, у чому саме проявляється принцип гуманізму у відповідних статтях КК України. Наприклад, неясно, у чому саме гуманізм погашення судимості, тим більше, що такого інституту і розвинутих державах, як правило, взагалі не існує (є тільки інститут реєстрації факту засудження особи за правопорушення);

- зроблено правильний умовивід щодо існування надмірної криміналізації (с. 108 та ін.), але не зроблено навіть спроби запропонувати способи стримування законодавця від придумування нових злочинів та посилення відповідальності за них;

- лише на прикладі одного рішення (с. 162) показано вплив Конституційного Суду України на розширення змісту принципу гуманізму і на прикладі нечисленних рішень – вплив Європейського суду з прав людини. Мало показана роль Верховного Суду України і можлива роль нового Верховного Суду – з урахуванням новітніх законодавчих змін щодо його ролі у формуванні єдиної судової практики. Усьому цьому можна було присвятити окремий підрозділ чи хоча б пункт дисертації;

- в контексті дослідження питань кримінально-правової політики, яка, звісно, не обмежується власно Кримінальним кодексом, зовсім не розглянуто дію норм кримінального права, що містяться в законах «Про пробацію», «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», «Про реабілітацію жертв політичних репресій на

Україні», багатьох законів про амністію, що приймалися неодноразово в різні роки (крім двох), Кодексу України про адміністративні правопорушення, який також містить норми по суті кримінального права, тощо;

- не приділено уваги резонансним проектам Законів, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України та прямо стосуються питань гуманізації кримінального права. Серед них слід назвати проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (№2708 від 23.04.2015), проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності жінок) (№2254а від 03.07.2015), проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень (№7279-д від 20.04.2018) та ін.

- зроблено посилання на цікаві дослідження, проведені 13 років тому (с. 154–155), але не проведено власних опитувань серед потерпілих, засуджених, адвокатів, прокурорів, слідчих тощо – з метою з'ясування питань, що відносяться до теми дослідження і на які можуть відповісти лише ті, хто з цими питаннями стикався у житті. На с. 155 згадано про проведення спостереження у 2014–2015 роках, але в роботі немає нічого ні про його методи, ні про результати (акт впровадження);

- проаналізовано статистичні дані щодо помилування лише за 2015 і 2016 роки (с. 186), а статистичні дані щодо амністії – лише за 2014 рік (с. 153).

Усе це треба буде надолужити у подальшій науковій діяльності.

5. Вище я зазначив, що в дисертації є спроба пояснити співвідношення принципів гуманізму з іншими принципами кримінального права (с. 53–58). Але ця спроба є недостатньою і, з огляду на співвідношення тексту дисертації та тексту у Додатку 4, – дещо суперечливою.

Досліджуючи той чи інший феномен, ми насамперед повинні з'ясувати його ознаки. Саме вони дають можливість відмежувати його від інших, схожих феноменів. Діючи інакше, ми заплутуємося самі і заплутуємо інших.

Відомо, що слово «справедливість» є однокореневим зі словом «право», так само як і латинське слово «*justitia*» зі словом «*jus*» («право»). З огляду зокрема і на це чи повинен розглядатися принцип справедливості як окремий принцип? Так само відомим є вислів «*Justitia sine misericordia justitia non est, sed crudelitas; misericordia sine justitia misericordia non est, sed fatuitas*» («Справедливість без милосердя – це жорстокість, а милосердя без справедливості – дурість»)*. То чи є з огляду на це гуманізм окремим принципом чи, можливо, він – складова частина принципу верховенства права?

У згаданому вище Висновку Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи щодо проекту Закону України №2897 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» обґрунтовується необхідність врахування таких принципів кримінального права:

- «*ultima ratio*» як перш за все «принцип законодавчої етики»;
- пропорційності;
- верховенства права;
- законності;
- юридичної визначеності;
- індивідуальної кримінальної відповідальності.

Існування інших принципів кримінального права європейські експерти фактично заперечують. Тим більше таких, як, наприклад, радянський «принцип економії кримінально-правової репресії», який часто згадує і Л.Ю. Тімофєєва (с. 57 та ін.), або принципи «невідворотності» (чого?), «індивідуалізації» (чого?), «економії» (чого?), «додатковості каральних заходів», «стимулювання попередження злочинів» тощо (с. 276).

При цьому в пункті 77 згаданими європейськими експертами у цілому влучно вказано: «Принципи матеріального права не повинні дублюватися. Правовий статус окремого принципу не може використовуватися для ілюстрації або задля юридичної сили іншого принципу, чи з метою його обґрунтування. Один і той самий принцип не може формулюватися як два окремі принципи. Принципи – це базові концепції, які слугують орієнтирами судової практики і не можуть формулюватися, наприклад, як рекомендації законодавчому органу для їх використання в законотворчому процесі. Найкраще, коли принципи пріоритетують чи розподіляють у такому порядку, який свідчить про взаємозв'язок, що об'єднує їх в єдину систему».

Отже, дослідження залишилось дещо не завершеним в частині чіткого відмежування змісту принципу гуманізму від інших принципів кримінального права.

6. Окремо слід вказати на вади роботи, які стосуються наукових джерел.

По-перше, багато з цих джерел – зовсім не наукові. Наприклад: Інтернет-видання «Крамola» / <https://www.kramola.info/vesti/rusy> або «Персональний сайт Сергея Ручкина» / <http://www.ruchkin5.narod.ru/index.html>, який, до речі, заблоковано згідно з указом Президента України №133/2017 від 15.05.2017 р.

По-друге, з 268 літературних джерел, що відносяться до спеціальної літератури, лише 11 – з тих західних країн, звідки до нас прийшло саме поняття і розуміння гуманізму, у той час як понад 100 джерел – це російська література. Незважаючи на те, що в останній аналізуються елементи чужої для нас правової системи, відповідні джерела використовуються авторкою для аргументації своєї позиції (приклад – с. 161).

Крім того, багато джерел є застарілими (наприклад, 1970, 1982–1988 років), і при цитуванні авторка не врахувала це (як-от на с. 85, де йдеться про *виправно-трудова* політику).

По-третє, надзвичайно дивним виглядає в науковій роботі, присвяченій *гуманістичній* парадигмі кримінального права України, цитування таких «великих гуманістів», як Маркс, Енгельс, а особливо провідник найбільш людиноненависницької в історії людства ідеології – Ленін*. Про нього Микола Бердяєв у 1940 році писав: «Ленін – антигуманіст, як і антидемократ. У цьому він людина не тільки комуністичних, а й фашистських переворотів.... Йому будуть наслідувати Муссоліні і Гітлер... Якщо людину

* Нагадаю для Л.Ю. Тімофєєвої лише кілька цитат з творів останнього (без перекладу): «Война не на жизнь, а на смерть богатым и прихлебателям, буржуазным интеллигентам... с ними надо расправляться, при малейшем нарушении... В одном месте посадят в тюрьму... В другом – поставят их чистить сортиры. В третьем – снабдят их, по отбытии карцера, желтыми билетами... В четвертом – расстреляют на месте... Чем разнообразнее, тем лучше, тем богаче будет общий опыт...» 24–27 декабря 1917 г. (Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 35. С. 200, 201, 204. – Из работы «Как организовать соревнование?»); «Насчет иностранцев советую не спешить высылкой. Не лучше ли в концлагерь...» 3 июня 1919 г. (Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 50. С. 335); «Мы должны именно теперь дать самое решительное и беспощадное сражение черносотенному духовенству и подавить его сопротивление с такой жестокостью, чтобы они не забыли этого в течение нескольких десятилетий... Чем большее число представителей реакционного духовенства и реакционной буржуазии удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше». 19 марта 1922 г. (Известия ЦК КПСС. 1990. № 4. С. 190–193); «... Постараться наказать Латвию и Эстляндию военным образом (например... перейти где-либо границу на 1 версту и повесить там 100–1000 их чиновников и богачей)». Ленин, август 1920 г. (Латышев А.Г. *Рассекреченный Ленин*. М., 1996); «Суд должен не устранить террор; обещать это было бы самообманом или обманом, а обосновать и узаконить его принципиально, ясно, без фальши и без прикрас». 17 мая 1922 г. (Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 45. С. 190).

розглядають виключно як цеглу для будівництва суспільства, якщо вона є лише засобом економічного процесу, то доводиться говорити про... поглиблення процесу дегуманізації...»^{*}. Доречно згадати, що в результаті діяльності комуністичних режимів (ленінізм-сталінізм, маоїзм в Китаї, чучхе в КНДР, червоні кхмери в Камбоджі тощо) в усьому світі в XX столітті загинуло понад 100 мільйонів людей, з них 20 мільйонів – у Радянському Союзі[†].

Деякі інші не надто важливі зауваження висловлені мною авторці усно.

Усі висловлені зауваження стосуються дискусійних питань, окремих не досить чітких формулювань тощо і не впливають на загальну позитивну оцінку мною дисертації. Їх Л.Ю. Тімофєєва, сподіваюсь, врахує у подальшій науковій діяльності.

Таким чином, по актуальності, ступеню новизни, обґрунтованості, науковій та практичній цінності здобутих результатів, по кількості і обсягу публікацій, повноті опублікованих матеріалів, по оформленню дисертації вона повністю відповідає вимогам, що пред'являються до кандидатських дисертацій згідно з Порядком присудження наукових ступенів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №567.

Виходячи з викладеного, вважаю, що дисертація на тему «ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ», є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретну наукову задачу суттєвого значення для науки кримінального права, а її авторка – Тімофєєва Лілія Юріївна – на основі публічного захисту дисертації заслуговує присвоєння їй наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Офіційний опонент –
професор кафедри кримінального
та кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-Могиллянська академія»
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

М.І. Хавронюк

^{*} Николай Бердяев: Россия как источник и предтеча мирового фашизма / <https://ru.krymr.com/a/26630749.html>

[†] Жертвами коммунистов в XX веке пало более 100 млн. человек
/ <https://newsland.com/user/4297714097/content/zhertvami-kommunistov-v-khkh-veke-palo-bolee-100-mln-chelovek/4192580>